

Μνήμων

Τόμ. 36, Αρ. 36 (2018)

Μνήμων

Κ. Τσέκου, Β. Δαλκαβούκης, Μ. Μποντίλα (επιμ.), Τα πιο πολλά βασανιστήρια τα πέρασε μια Τασούλα. Οι μαρτυρίες της Τασούλας Μουτάκη και του Ηλία Ιωαννάκη για την 7η Μεραρχία του ΔΣΕ στη Θράκη, την υπερρορία και τον επαναπατρισμό, Θεσ/νίκη, Επίκεντρο, 2018

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.36982](https://doi.org/10.12681/mnimon.36982)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΘΕΟΔΩΡΟΥ Β. (2024). Κ. Τσέκου, Β. Δαλκαβούκης, Μ. Μποντίλα (επιμ.), Τα πιο πολλά βασανιστήρια τα πέρασε μια Τασούλα. Οι μαρτυρίες της Τασούλας Μουτάκη και του Ηλία Ιωαννάκη για την 7η Μεραρχία του ΔΣΕ στη Θράκη, την υπερρορία και τον επαναπατρισμό, Θεσ/νίκη, Επίκεντρο, 2018. *Μνήμων*, 36(36), 447–454. <https://doi.org/10.12681/mnimon.36982>

καν από τους Εβραίους Αριστερούς και τους Εβραίους Σιωνιστές, επιζώντες στη μεταπολεμική Ελλάδα, οι ειδήσεις για κρούσματα αντισημιτισμού στην Ευρώπη των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων.

Ο τόμος φιλοξενεί επίσης άρθρα της Ρίικας Μπενβενίστε για την ιδέα της εξορίας και την επαναδιαπραγμάτευση της ιστοριογραφίας της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, της Δάφνης Λάππα για τα πολιτισμικά δίκτυα και την κινητικότητα στην Ανατολική Μεσόγειο κατά τον 18ο αι., δύο άρθρα του Δημήτρη Καργιώτη και της Ελένης Κουρμαντζή για τον γιαννιώτη ποιητή του Μεσοπολέμου Γιώσεφ Ελιγιά, του Ευάγγελου Χεκίμογλου για τον Σεφαραδισμό στη μακρά παρουσία του στη Θεσσαλονίκη, του Eyal Ginio για την κοινότητα της Καβάλας, του Ανδρέα Μπουρούτη για τον γαλλογερμανικό ανταγωνισμό των αφομοιωτικών οργανώσεων των Εβραίων, των Ιωάννας Σαφφώς-Πεπελάση και Δημήτριου Βαρβαρίτη για την ιστορία της εβραϊκής επιχειρηματικότητας, της Μαρίας Φράγκου για την στάση της Ιταλίας απέναντι στους Εβραίους στις κατεχόμενες χώρες, της Μαρίας Καβάλα για τις εκτελέσεις Εβραίων από τις γερμανικές αρχές κατοχής, της Οντέτ Βαρόν-Βασσάρ για τη συμμετοχή Εβραίων στις αντιστασιακές οργανώσεις, του Ιάσονα Χανδρινού για το ρόλο του ΕΑΜ στη σωτηρία Εβραίων και μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση της Michal Govrin για την μνήμη του *Ολοκαυτώματος*.

Συνοπτικά, ο τόμος δεν περιορίζεται σε μια τοπικής διάστασης μελέτη της ιστορίας των εβραϊκών κοινοτήτων ούτε αρνείται τις τοπικές ιδιαιτερότητες που καθόρισαν την ιστορική πορεία του ελλαδικού εβραϊσμού. Οι μελέτες στις οποίες αναφέρθηκαν εκτενέστερα είναι χαρακτηριστικές του πνεύματος που διαπνέει ολόκληρο το έργο: της βούλησης να εξεταστούν οι εβραϊκές κοινότητες ακριβώς εκεί που ήταν και είναι, δηλαδή ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση. Και στην περίπτωση του αντισημιτισμού ακριβώς ανάμεσα σε μια «παραδοσιακή» μορφή («λαϊκού αντι-ιουδαϊσμού»), που έρχεται μαζί με την ανατολική καταγωγή των δύο θρησκειών, και σε μια νεότερη μορφή αντισημιτισμού που συνοδεύει λειτουργικά το αντι-νεωτερικό πνεύμα του αντι-διαφωτισμού που έρχεται από τη Δύση. Αλλά αυτό είναι μια άποψη που οδηγεί αναπόφευκτα σε μια συζήτηση που μοιάζει επιτέλους να μπορεί να γίνει, απελευθερωμένη από τις προκαταλήψεις και τις δεσμεύσεις του παρελθόντος, ακόμα και από τις απλουστευτικές παρερμηνείες.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ

Κατερίνα Τσέκου, Βασίλης Δαλκαβούκης, Μαρία Μποντίλα (επιμέλεια), *Τα πιο πολλά βασανιστήρια τα πέρασε μια Τασούλα. Οι μαρτυρίες της Τασούλας Μοντάκη και του Ηλία Ιωαννάκη για την 7η Μεραρχία του ΔΣΕ στη Θράκη, την υπεροχία και τον επαναπατρισμό*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2018, 224 σ.

Στις αρχές του 2000, ο Έρικ Χόμπσμπάουμ, σε πρόλογο βιβλίου του που αναφερόταν στις ακρότητες του 20ού αιώνα, σημείωνε σχετικά με τις δυνατότητες

των ιστορικών να προσεγγίσουν το Ολοκαύτωμα: «αντιμέτωπες με το Άουσβιτς, οι ερμηνευτικές ικανότητες του ιστορικού φαίνονται πράγματι μηδαμινές». Διαβάζοντας για τη φρίκη που έζησαν οι μαχητές και οι μαχήτριες της 7ης Μεραρχίας το 1949, για τα βασανιστήρια που υπέστησαν από συντρόφους τους, καθώς και για τη μακρόχρονη ηθική υποτίμηση που βίωσαν στην υπερορία, αναρωτιέται κανείς, με τον ίδιο τρόπο, για τη δυνατότητα που έχει να εξετάσει με νηφαλιότητα τις συνθήκες που επέτρεψαν σε αυτά τα φαινόμενα να συμβούν. Αισθάνεται μια ιδιαίτερη δυσκολία, δυσφορία, θα έλεγα, να ερμηνεύσει αντικειμενικά και ψύχραιμα, από την ασφαλή απόσταση του χρόνου, καταστάσεις και βιώματα που σημάδεψαν τις ζωές αθώων ανθρώπων που αγωνίστηκαν για την υπόθεση του σοσιαλισμού.

Αν επιχειρήσουμε απλώς να σκιαγραφήσουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο συνέβησαν και καταγράφηκαν τα γεγονότα της 7ης Μεραρχίας, σε ποια σημεία θα στεκόμασταν; Ποια γεωλογικά στρώματα, διαβρωμένα από αντικρουόμενες αφηγήσεις και αλληλοαναιρέσεις θα έπρεπε να ανασκάψουμε; Η Κατερίνα Τσέκου έχει μελετήσει σε βάθος τις πτυχές των τραγικών αυτών γεγονότων και των προεκτάσεών τους. Σε αυτή την παρουσίαση, θα ήθελα να εξετάσω το αποτύπωμα των γεγονότων όπως έχει καταγραφεί ως σήμερα. Για να γίνουν καλύτερα κατανοητά τα ίδια τα γεγονότα αλλά και ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησαν σε διάφορες χρονικές στιγμές, προτείνω να σταθούμε σε τρία επίπεδα χρόνου: στο χρόνο που συνέβησαν τα γεγονότα, στο χρόνο που επανεξετάστηκαν και επιχειρήθηκε να αποδοθούν ευθύνες στους υπεύθυνους, και σε εκείνον των αφηγήσεων, της αποτύπωσης της μνήμης.

Α' επίπεδο: τα γεγονότα

Τα γεγονότα εκτυλίχτηκαν στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, τον Οκτώβριο και Νοέμβριο του 1949, όταν λίγο μετά το τέλος του εμφυλίου, και ενώ οι υπόλοιπες μεραρχίες είχαν λάβει εντολή να υποχωρήσουν σε γειτονικές χώρες, οι μαχητές της 7ης Μεραρχίας διατάχθηκαν να παραμείνουν σε ελληνικό έδαφος. Οι λόγοι αυτής της εξαίρεσης δεν είναι γνωστοί. Μια πιθανή ερμηνεία είναι ότι η 7η Μεραρχία θα λειτουργούσε ως προγεφύρωμα για μελλοντικές ενέργειες στο πλαίσιο της πολιτικής που θα επιχειρούσε η ηγεσία του κόμματος, γνωστής ως «το όπλο παρά πόδα». Στα τέλη Οκτωβρίου, συνελήφθησαν στο δάσος της Χαϊντούς, στην οροσειρά της Ροδόπης, γύρω στους 60 μαχητές και μαχήτριες με την κατηγορία του πράκτορα του εχθρού. Ανάμεσα τους και η 17χρονη ασυρματίστρια Τασουλά Μουτάκη, από το χωριό Διώνη, στρατολογημένη στο Δημοκρατικό στρατό το 1948. Λίγες ημέρες αργότερα, οι συλλήψεις εντάθηκαν, και τέλος πιάστηκαν στελέχη του ΔΣΕ από τη Μεραρχία Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, όπως ο Βαγγέλης Κασάπης, διοικητής Θράκης, και ο Γιώργος Γκαγκούλιας, πολιτικός επίτροπος.

Ποια ήταν τα αίτια αυτής της απόπειρας ενοχοποίησης τόσο μεγάλου αριθμού μαχητών και στελεχών; Διαφορετικά αίτια αναφέρονται ανάλογα με την πηγή: α) Σε άλλες πηγές αναφέρεται ως αιτία η πανωλεθρία των ανταρτικών δυνάμεων στη μάχη των Μεταξάδων, τον Μάιο του '49, που στοίχισε τη ζωή σε 300 περί-

που μαχητές του ΔΣΕ και η προσπάθεια των στελεχών της Διοίκησης της Μεραρχίας να αποσείσουν τις ευθύνες από πάνω τους, επιρρίπτοντάς τες στα κατώτερα στελέχη. β) Σε άλλες πηγές αναφέρεται η δυσαρέσκεια των υπεύθυνων για τη φτωχή πολεμική δράση της 7ης Μεραρχίας, την αδυναμία στρατολόγησης νέων μαχητών και τον μεγάλο αριθμό λιποταξιών, σε συνδυασμό με το χαμηλό ηθικό των ανταρτών, που κάτω από το βάρος της ήττας προσλάμβανε άλλες, πιο απειλητικές, διαστάσεις. γ) Άλλες, αναφέρονται σε προσωπικές διενέξεις και σε διάσταση απόψεων ανάμεσα στα στελέχη της Διοίκησης της Μεραρχίας (Γκανάτσιο) και της Διοίκησης Θράκης (Κατσάπη), ενώ τέλος, δ) η επίσημη εκδοχή προβάλλει ως αιτία την ανακάλυψη διαρροής πληροφοριών στον εχθρό από πράκτορες που είχαν διεισδύσει στις γραμμές του ΔΣΕ.

Η 'πρακτορολογία' ήταν η γενικότερη γραμμή που ακολούθησαν οι υπεύθυνοι της μεραρχίας στις ανακρίσεις που έκαναν σε μια χαράδρα στην περιοχή των συνόρων ή αργότερα σε βουλγαρικό έδαφος. Ανακρίσεις που ανέλαβαν οι στρατιωτικοί διοικητές και πολιτικοί επίτροποι της Μεραρχίας, Γκανάτσιος (Χείμαρρος), Μαλτέζος (Τζουμερκιώτης), Γεωργαλής (Δάφνης) και Φίλιππος Παπαδόπουλος, και που έγιναν κάτω από φρικτά, απάνθρωπα βασανιστήρια, 'χιτλερικά', όπως τα χαρακτηρίζει ένας από τους μάρτυρες. Βασανιστήρια που σίγουρα τραυμάτισαν σωματικά και ψυχικά τα θύματα για το υπόλοιπο της ζωής τους. Από τα βασανιστήρια και τις κακουχίες δύο άτομα έχασαν τη ζωή τους, δύο αυτοκτόνησαν ενώ κάποιοι άλλοι έμειναν ανάπηροι για όλη τους τη ζωή. Πολλοί από τους συλληφθέντες, μη αντέχοντας τον πόνο, υποχρεώθηκαν να καταδώσουν ως πράκτορες του εχθρού συνεργούς που τους υποδείκνυαν οι βασανιστές τους και να ομολογήσουν αδικήματα που δεν είχαν διαπράξει, αυξάνοντας έτσι τον αριθμό των εμπλεκόμενων στο υποτιθέμενο δίκτυο. Από τους 60 αρχικά συλληφθέντες τα θύματα έφτασαν τους 200, κατά άλλους τους 300.

Μέχρι το τέλος του '49 τα θύματα είχαν μεταφερθεί σε άθλια κατάσταση σε κρατικές φυλακές στη Σόφια, όπου τα βασανιστήρια και οι ανακρίσεις συνεχίστηκαν για μερικούς μήνες από υψηλόβαθμα στελέχη του κόμματος –τους Σιαπέρα, Γκρόζο και Βλαντά– και εν μέρει με τη συμμετοχή της βουλγαρικής ασφάλειας.

Η εμπλοκή των βουλγαρικών αρχών στις ανακρίσεις, καθώς και οι Βούλγαροι αναζητούσαν την ίδια περίοδο τα δικά τους 'ύποπτα τιτοϊκά δίκτυα', οδήγησε στην αποφυλάκιση όλων των κρατουμένων, εκτός από έξι άτομα που οδηγήθηκαν σε στρατόπεδο εργασίας στο νησί Μπέλενε στο Δούναβη –ένα νησί κάτεργο όπου οι Βούλγαροι έστελναν τους ποινικούς και πολιτικούς τους κρατούμενους– για καταναγκαστική εργασία, για ένα χρόνο, κάτω από απάνθρωπες συνθήκες. Και εκείνοι όμως που αποφυλακίστηκαν δεν αισθάνθηκαν δικαιωμένοι, το στίγμα εξακολούθησε να τους ακολουθεί. Λόγω της «επαγρύπνησης», στις αρχές της δεκαετίας του '50, η συμπαράσταση των συντρόφων ήταν υποτονική.

Β' επίπεδο: η στάση του κόμματος

Τα γεγονότα της 7ης Μεραρχίας απασχόλησαν το κόμμα το 1950, 1951 και

1956. Συζητήθηκαν στην 3η κομματική συνδιάσκεψη τον Οκτώβριο του 1950, οπότε ευθύνες αποδόθηκαν μόνο στον Γεωργαλή, πολιτικό επίτροπο της Μεραρχίας και υπεύθυνο των ανακρίσεων, «για ανάρμοστη συμπεριφορά, για τις μαζικές συλλήψεις και τα απάνθρωπα βασανιστήρια μαχητών και μαχητριών που ξεπέρασαν τα όρια του σαδισμού». Απόφαση της συνδιάσκεψης ήταν να αναλάβει μια ειδική Επιτροπή να εξετάσει τα γεγονότα. Στο πόρισμά της, το 1951, η επιτροπή κατέληγε στο συμπέρασμα ότι κανείς από τους συλληφθέντες δεν ήταν πράκτορας του εχθρού και ότι «όλη η υπόθεση ήταν προβοκάτσια, η οποία καθοδηγήθηκε από τον Β. Γκανάτσιο για να καλύψει τις δικές του αδυναμίες ως διοικητής». Εκτός από τον Γκανάτσιο, ευθύνες αποδόθηκαν και στον Μαλτέζο. Η επιτροπή πρότεινε τη διαγραφή τους, ενώ κομματική μομφή αποδόθηκε στους βασανιστές. Παρά τη διαγραφή τους, ωστόσο, οι θύτες εξακολούθησαν να απολαμβάνουν των προνομίων των κομματικών στελεχών στην υπερορία.

Το 1956, τα γεγονότα ξαναήρθαν στο φως της δημοσιότητας, είχαν μια δεύτερη ζωή θα μπορούσαμε να πούμε, στο πλαίσιο ανακατατάξεων στο εσωτερικό του κόμματος μετά τη «ζαχαριαδική αποκαθήλωση». Στη διάρκεια των γεγονότων της Τασκένδης, στη διαμάχη ανάμεσα στις δύο ομάδες που συγκροήθηκαν για την ανανέωση ή μη της ηγεσίας, τα γεγονότα ανασύρθηκαν και πάλι στην επιφάνεια. Θεωρήθηκε ότι θα έπρεπε να επανεξεταστούν και να αναζητηθούν ευθύνες προκειμένου να χτυπηθούν αυτή τη φορά οι θύτες όχι για τη δράση τους στα γεγονότα αλλά γιατί είχαν υποπέσει στη δυσμένεια της νέας ηγεσίας. Σε αυτή την περίπτωση, τα γεγονότα χρησίμευαν ως άλλοθι για τις διώξεις που θα ακολουθούσαν, στο πλαίσιο εσωτερικών εκκαθαρίσεων. Εξυπηρέτησαν δηλαδή στόχους που είχαν να κάνουν περισσότερο με τις νέες ισορροπίες που είχαν προκύψει στην ηγεσία του κόμματος και λιγότερο με την έγνοια τους για απόδοση δικαιοσύνης.

Η επιτροπή που συστάθηκε κάτω από το φως της νέας 'κολιγιαννικής' ηγεσίας, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπεύθυνοι για τα «γεγονότα της 7ης Μεραρχίας» ήταν οι εμπνευστές της υπόθεσης (Γκανάτσιος, Μαλτέζος, Γεωργαλής, Παπαδόπουλος, Σιαπέρας και μερικοί ακόμη). Λόγω της «ασυμβίβαστης για κομμουνιστές συμπεριφοράς τους», έπρεπε να διαγραφούν, ενώ οι διωχθέντες ήταν αθώοι, καθώς είχαν πέσει θύματα της 'πρακτορολογίας', και θα έπρεπε να αποκατασταθούν. Αποκατάσταση σήμαινε να διαβαστεί το πόρισμα σε όλες τις συνελεύσεις των πολιτικών προσφύγων στο εξωτερικό χωρίς να παρθούν όμως μέτρα κατά των θυτών. Τα θύματα έμειναν με την εντύπωση ότι δεν αποκαταστάθηκαν ηθικά, οι φάκελοί τους δεν καταστράφηκαν ενώ, όπως αναφέρουν κάποιοι από αυτούς, «οι βασανιστές μας έζησαν καλύτερα από εμάς τους ίδιους». Είχαν εξασφαλίσει δηλαδή «καλές θέσεις και τα παιδιά τους σπούδασαν στα πανεπιστήμια της Βουλγαρίας».

Γ' επίπεδο: Οι μαρτυρίες

Στο γ' επίπεδο θα τοποθετούσαμε τις μαρτυρίες που είδαν το φως της δημοσιότητας από τη δεκαετία του 1980 και μετά. Στις αποκαλύψεις αυτής της περιόδου βγαίνουν για πρώτη φορά προς τα έξω περιγραφές των γεγονότων που γί-

νονται τόσο από τα θύματα όσο και από τους θύτες. Δε λείπουν ωστόσο και οι καταγραφές που γίνονται από άλλους πολιτικούς πρόσφυγες που γνωρίζουν για τα γεγονότα μέσω τρίτων. Μάλιστα, το πρώτο χρονολογικά βιβλίο που εκδίδεται ανήκει σε αυτή την κατηγορία. Πρόκειται για το βιβλίο του Θωμά Δρίτσου, πολιτικού πρόσφυγα που έζησε στην Ουγγαρία, *Γιατί με σκοτώνεις σύντροφε;* που εκδόθηκε το 1983, ένα βιβλίο-καταγγελία για τους διωγμούς των κομμουνιστών από το ίδιο τους το κόμμα. Η ανάγνωσή του ήταν αποκαλυπτική για τον Ηλία Ιωαννάκη, τον γιο της Αναστασίας Μουτάκη, γιατί μέσα από τις σελίδες του πληροφορήθηκε για τα όσα είχε ζήσει η μητέρα του το 1949. Ακολούθησε το 1990 το βιβλίο του Κώστα Σιαπέρα, *Μυστικοί δρόμοι του Δημοκρατικού στρατού*. Ανακριτής στη

Βουλγαρία, με βασικό ρόλο στις διώξεις και τα βασανιστήρια, ο Σιαπέρας εκθέτει με φευγαλέο τρόπο τα γεγονότα, σε μια προσπάθεια να υποβαθμίσει τη δική του ευθύνη, αποδίδοντας τη βία που άσκησε στους συντρόφους του στις διαταγές που είχε από τους ανώτερους του, και την ένοχη στάση του στην «τυφλή υπακοή στο κόμμα» και «τις συνθήκες της εποχής». Γιατί «έτσι μας είχε διαπαιδαγωγήσει το κόμμα, να σκοτώνει ο σύντροφος τον σύντρόφό του».

Εννιά χρόνια αργότερα, εκδόθηκε το βιβλίο του Βαγγέλη Κασάπη, *Ο εμφύλιος πόλεμος στον Έβρο*, ενώ το 2001 ακολούθησε το βιβλίο του Γιώργου Γκαγκούλια, *Η αθέατη πλευρά του εμφυλίου. Τα τραγικά γεγονότα της 7ης μεραρχίας του ΔΣΕ*. Πρόκειται για προσωπικές μαρτυρίες, τις πρώτες που προέρχονται από την πλευρά των θυμάτων και σημαντικών στελεχών της Μεραρχίας του Έβρου. Τα δύο βιβλία, αν και με διαφορετικές τοποθετήσεις, αποτελούν ευθείες καταγγελίες κατά των θυτών και απόπειρες δικαίωσης για όσα υπέστησαν. Ουσιαστικά, μέσα από αυτά τα δύο βιβλία πληροφορείται το κοινό, με ανατριχιαστικές λεπτομέρειες, για την έκταση των βασανιστηρίων και τις τύχες των θυμάτων. Στο βιβλίο του, *Ταραγμένα χρόνια στο Νέστο. Κατοχή-Αντίσταση- Εμφύλιος*, ο Νίκος Χατζηνικολάου, το 2008, αναφέρεται επίσης στα γεγονότα, χωρίς όμως να τα έχει ζήσει, καταγγέλλοντας και εκείνος τη στάση της διοίκησης. Τέλος, το 2011, κυκλοφόρησε το βιβλίο του Βασίλη Γκανάτσου, *Ανιχνεύοντας τις ρίζες της ήττας. Επανεκτιμήσεις και παραλειπόμενα για τον Εμφύλιο και τα μετεμφυλιακά*. Ο βασικός εμπνευστής της σκευωρίας και των διώξεων αναφέρεται και αυτός αναλυτικά στα γεγονότα της 7ης Με-

ραρχίας, δίνοντας τη δική του ερμηνεία υπό το πρίσμα των διώξεων που υπέστη μεταγενέστερα, όταν μετά το 1956 υπέπεσε στη δυσμένεια της ηγεσίας. Αν και κατεξοχήν θύτης, ο Γκανάτσιος αποφασίζει να μιλήσει όταν βιώνει και εκείνος την εμπειρία του θύματος της κομματικής καταστολής.

Δεν είναι γνωστό αν η έκδοση του ενός βιβλίου πυροδοτούσε την έκδοση των υπόλοιπων, το βέβαιο είναι πάντως ότι τα κείμενα αυτά συνομιλούν μεταξύ τους για να απαντήσουν, να αναιρέσουν, να ανασκευάσουν ή να διορθώσουν σημεία που αναφέρονται στα άλλα, και ότι δεν μπορούν να διαβαστούν ανεξάρτητα από τις εσωτερικές διεργασίες του κόμματος ή ανεξάρτητα από τη σχέση που είχαν οι συγγραφείς τους μεταξύ τους. Τέλος, η έκδοση της διδακτορικής διατριβής της Κατερίνας Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες. Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1948-1982)*, που εκδόθηκε το 2010, προσφέρει μια αναλυτική, ψύχραιμη και τεκμηριωμένη προσέγγιση στα γεγονότα και τη σημασία που είχαν στο εσωτερικό της κοινότητας των πολιτικών προσφύγων στη Βουλγαρία.

Παρά τις διαφορετικές θέσεις από τις οποίες μιλούν για τα γεγονότα, θύτες και θύματα αποδίδουν τις αιτίες των διώξεων στις εξουθενωτικές διαμάχες στα ανώτατα κλιμάκια του ΚΚΕ στη διάρκεια του εμφυλίου. Ωστόσο, η καταγωγή αυτών των πρακτικών θα πρέπει να αναζητηθεί μερικές δεκαετίες νωρίτερα, στον Μεσοπόλεμο, όταν μέσα από διαγραφές και εκκαθαρίσεις παγιώθηκαν εκείνες οι δομές που επέβαλαν τη μονοφωνία και τις πειθαρχήσεις στην κομματική ηγεσία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1930, μετά από διαδοχικές εκκαθαρίσεις μειοψηφικών τάσεων, η αμφισβήτηση στο εσωτερικό του κόμματος ήταν πλέον μηδαμινή. Η κατασταλτική πολιτική του Μεταξά συνέβαλε στην οργανωτική αποδυνάμωση του κόμματος και τη δημιουργία καχυποψίας και σύγχυσης μεταξύ των μελών. Η κατασκευή 'του εχθρού με το κόκκινο βιβλιάριο' τη δεκαετία του 1940 και του 1950 διευκολύνθηκε από αυτές τις εμπειρίες. Μετά την επιστροφή του Ζαχαριάδη από το Νταχάου, το 1945, η καταδίκη συντρόφων για συνεργασία με τον εχθρό οδήγησε σε διαγραφές, σε απομόνωση, σε μια ζωή γεμάτη πίκρα, ακόμη και σε εκτελέσεις συντρόφων. Την περίοδο του εμφυλίου και τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια λαμβάνονται αποφάσεις που στοιχειοθετούν τις πιο σκοτεινές σελίδες της ιστορίας του κόμματος, τις εσωτερικές εκκαθαρίσεις.

Τραυματική μνήμη και οριακότητα

Η έκρηξη της μνήμης που σημειώθηκε μετά το 1980 έφερε στο φως αυτές τις απομονωμένες φωνές, αυτούς τους διπλά ηττημένους του εμφυλίου. Πράγματι, ένας από τους λόγους για τους οποίους δημοσιεύουν τις μαρτυρίες τους μερικά από τα στελέχη του ΔΣΕ μετά το 1980 ήταν για να ασκήσουν κριτική στην ηγεσία. Πρόκειται συνήθως για άτομα που είχαν διαγραφεί ή είχαν επιλέξει να αποστασιοποιηθούν από τη γραμμή του κόμματος, είχαν επομένως πολιτικούς λόγους να θέλουν να ακουστεί η φωνή τους. Δεν έλειψαν όμως και οι περιπτώσεις εκείνων των απλών μελών του κόμματος, που δεν δίστασαν να μιλήσουν για θέματα που αποτελούσαν ταμπού για πολλά χρόνια. Το παράδειγμα των

μαρτυριών που συγκέντρωσαν η Ρίχη Βαν Μπούσχοτεν στο Ζιάκα Γρεβενών και η Τασούλα Βερβενιώτη, από τις γυναίκες πολιτικές κρατούμενες, είναι χαρακτηριστικές των ρήξεων που διαπιστώνονται μεταξύ βάσης και ηγεσίας. Συναισθήματα, σχέσεις, έμφυλες και οικογενειακές, πολιτικές επιλογές και στάσεις ζωής, αποδεσμεύονται από αυτές τις αφηγήσεις ζωής, για να σχηματίσουν τις ψηφίδες μιας ιδιωτικής εικόνας, διαφορετικής από την επίσημη. Όπως σημειώνει η Μπούσχοτεν, στην περίπτωση των Ζιακιωτών, «παρόλο που οι εκδηλώσεις ανοιχτής διαφωνίας ήταν περιορισμένες, σε κάθε σχεδόν αφήγηση ζωής υπάρχει ένα σημείο τομής που σηματοδοτεί τη ρήξη με την ηγεσία ή με το κόμμα, όχι όμως με την ιδεατή εικόνα του σοσιαλισμού. Το σημείο τομής αφορά ένα συγκεκριμένο προσωπικό περιστατικό ή σειρά από περιστατικά. Επιβεβαιώνεται έτσι και στον τομέα αυτό η μεγάλη σημασία της προσωπικής εμπειρίας, σαν συνδεδειγμένου κρίκου μεταξύ θεωρίας και πράξης.

Σε ποια κατηγορία θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τη μαρτυρία της Τασούλας Μουτάκη; Έχουμε να κάνουμε με μια ακόμη μαρτυρία αριστερής αγωνίστριας που θέλει να καταθέσει τη δική της εμπειρία για όσα έζησε, να καταγγείλει τα κακώς κείμενα της κομματικής ηγεσίας, για μια απόπειρα δικαίωσης προς το τέλος της ζωής της; Πρόκειται για μια ακόμη φωνή ενός απλού ανθρώπου που συνθέτει την ιστορία από τα κάτω; Για την εμπειρία μιας νεαρής γυναίκας που εκτός από τη συντροφική βία, βίωσε και την ταπείνωση επειδή ήταν γυναίκα;

Μετά την τραυματική εμπειρία της, η Τασούλα έζησε για τρεις και πλέον δεκαετίες στη Φιλιππούπολη, ενταγμένη στην κοινότητα των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, δραστήριο μέλος της κοινότητας και της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Αν και δραστήρια, επέλεξε τη σιωπή από φόβο, καθηλωμένη στο τραυματικό γεγονός και ανίκανη να μιλήσει για αυτό, όπως και άλλες συναγωνίστριές της που βίωσαν την ίδια φρίκη. 60 χρόνια μετά, αμφιταλαντεύεται αν πρέπει να εμπιστευτεί τις αναμνήσεις της στην ιστορικό, αν πρέπει να δημοσιοποιηθούν όσα πέρασε. Δεν είναι σίγουρη αν πρέπει να ακουστεί η φωνή της, αν θέλει να μοιραστεί την εμπειρία της. «Να μη γραφτούν... όχι... όχι δε θέλω εγώ... μη με γράψτε, σε παρακαλώ... εγώ φοβάμαι... ανατριχιάζω... μπορεί και να με διώξουν, μπορεί και να με σακατέψουν... εσείς δεν ξέρετε τι θα πει...». Η αφήγησή της είναι υπαινικτική, η φωνή της διακόπτεται από σκέψεις, δισταγμούς που τις διαδέχονται στιγμές θάρρους. Αν μιλάει, το κάνει μετά την παρότρυνση του γιου της και στηριγμένη στη δική του παρουσία. Η αφήγησή της δεν μπορεί να λειτουργήσει αυτόνομα. Συμπληρώνεται από την αφήγηση του Ηλία που αναδιηγείται όσα άκουσε πολλές φορές από την ίδια, προσθέτει όσα εκείνη αδυνατεί να προφέρει μπροστά σε ξένους. Άλλωστε, η απόφαση να δημοσιοποιηθεί η εμπειρία της προήλθε από το θυμό του Ηλία, από την απόφασή του να ακουστεί και η δική της πλευρά, «η αλήθεια», όπως λέει.

Είναι φανερό ότι έχουμε να κάνουμε όχι μόνο με μία ακόμη ψηφίδα σε μια κοινότητα μνήμης που τώρα αναδύεται, αλλά για μια μαρτυρία που εκτός του ότι είναι συγκλονιστική, συνιστά ένα ιδιαίτερο είδος. Μια μαρτυρία που δικαιολογεί τον τίτλο αυτής της εκδοτικής σειράς: οριακές μαρτυρίες. Οριακές, με

την έννοια ότι είναι δύσκολο να ταξινομηθούν, να ενταχθούν σε μια κοινότητα μνήμης και να μετασχηματιστούν σε ιστορική αφήγηση, αλλά οριακές ίσως και με μια άλλη έννοια, με την έννοια της αιώρησης, του μετέωρου βήματος ανάμεσα στην τραυματική εμπειρία, τη σιωπή και τον λόγο.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ